

УДК 821.161.2.09

Н.С. Андрощук –
старший лаборант
кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
ім. Лесі Українки

Пунктуація як елемент семантичної структури поетичної збірки Лесі Українки „На крилах пісень”

Роботу виконано на кафедрі
історії та культури української мови

У статті досліджено пунктуаційну систему поетичної збірки Лесі Українки „На крилах пісень”, її семантичну вмотивованість окремих знаків. Значну увагу зосереджено на вивченні варіанта пунктуаційних знаків у рукописах, першодруках і сучасних виданнях збірки.

Ключові слова: пунктуація, семантична структура, пунктуаційний знак, пунктуаційна система, рукописний варіант.

Androshchuk N. The punctuation is the element of semantic structure of Lesya Ukrainka poetic collection „Na krylah pisen”. The punctuation system of Lesya Ukrainka poetic collection „Na krylah pisen”, its semantic explanation of separate signs is investigated in the article. The main attention is paid to variant of punctuation signs in manuscripts and modern edition of collection.

Key words: punctuation, semantic structure, punctuation sign, punctuation system, handwritten variant.

Як відомо, українська пунктуаційна система склалася давно. Перші спроби теоретичного обґрунтування і осмислення знаходимо у працях Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького. Протягом століть вона удосконалювалась, трансформувалась, а тому сучасна пунктуаційна система є результатом тривалого історичного розвитку. Власне історії української пунктуації присвячено праці Л.А. Булаховського, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка, К.Ф. Шульжука, проблеми

унормування активно дискутуються у контексті можливих змін до „Українського правопису”.

Однак, інші проблеми, зокрема, особливості „поетичної пунктуації” дотепер не були об’єктом певного окремого дослідження. Хоча цілком закономірно припустити, що такі типи текстів передбачають своєрідне використання пунктуаційної системи, тим більше, що починаючи з 20-х років ХХ ст. написання поетичних творів без пунктуації. З огляду на це, ця проблема є актуальною для сучасного мовознавства. До того ж ніхто не вивчав ці проблеми з урахуванням рукописного досвіду автора, різних варіантів друкованих текстів для з’ясування вмотивованості і правомірності їх вживання у сучасних виданнях.

Об’єктом нашого вивчення є пунктуаційна система у збірці Лесі Українки „На крилах пісень”. Проаналізовано рукописний варіант поезій, першодрук, а також збірки за редакцією Г. Аврахова та Н. Вишневської. Зокрема, досліджено поезії: „В’язень”, „Співець”, „Розбита чарка”, „Сосна”, „Якщо прийде журба, то не думай її...”, „Сафо”, „До мого фортеп’яно”, „Досвітні огні”, „В магазині квіток”, „Надія”, „Сон”, „Сон літньої ночі”, „Сонети”, „На роковини Шевченка”, „Скрізь плач, і стогін, і ридання...”, „Вечірня година”, „Завітання”, „На давній мотив”, „У путь”, „Остання пісня Марії Стюарт”, „Пісня”, цикли поезій „Сльози-перли” та „Подорож до моря”.

Пунктуаційна система у цих творах представлена крапкою, комою, крапкою з комою, три крапкою, двокрапкою, тире, знаком оклику, знаком оклику і двома крапками, знаком питання, знаком питання і двома крапками, лапками. З-поміж традиційних пунктуаційних знаків використана крапка, вживана Лесею Українкою у кінці розповідних речень („*З тобою звикла я ділитися журбою, Вповідувать думки, веселі і сумні*”(„До мого фортеп’яно”). Кома – між однорідними членами речення, не з’єднаними сполучниками („*Над головою в нього розпустила Нудьга свої широкі, сиві крила*” („В’язень”)); між однорідними членами речення, з’єднаними двома або більше однаковими сполучниками

(„Скрізь плач і стогін, і ридання...” („Скрізь плач і стогін, і ридання”)); для виділення:

- звертань („*Ой де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?*” („Сторононько рідна! Коханий мій краю!”));

- вставних слів, вигуків („*Ох, певне, лихо серцем почувала...*” („До мого фортеп’яно”));

- порівняльних зворотів („*І думка пада, мов підбита птиця.*” („В’язень”));

- відокремлених означень, виражених дієприкметниками та прикметниками („*Мені снились білі лелії ... І тишались, гордії, розквітлі...*” („На давній мотив”));

- відокремлених уточнювальних обставин місця („*А здалека, отам на заході, Срібнокудрії хвилі кивають...*” („Далі, далі від душного міста!”));

- речень, що входять до безсполучникового складного речення („*Приступив я до одної рожі, Пригорнуть хотів я до серденька...*” („На давній мотив”));

- речень, що входять до складносурядного речення („*І правда лавром чоло уквітчає, І згине зло, укриване віками.*” („Сон”));

- в складнопідрядному реченні підрядних речень („*Поглянула я, що вже нічка зникала, І душу мою обгорнула печаль...*” („Сон літньої ночі”)) [5, 129-142].

Двокрапка використовується після узагальнювальних слів, перед однорідними членами речення („*Я все покидаю: садочки рясні, І темні діброви, і ниви ясні...*” („У путь”)); між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення вказує на причину того, про що йдеться в першому реченні („*Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів: Всі квіти розкішні...*” („В магазині квіток”)) [5, 144].

Крапку з комою Леся Українка ставить між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині них уже є розділові знаки („*Вічно красує там рожка чудесна, Там теплий вітрець; Глухо і сумно кругом на просторі, Мій гаю сумний!*” („Співець”)); між групами

незалежних речень („*Тихо спускається нічка осіння, – Година сумна; Місяць холоднеє кида проміння; Здалека луна Пугача віщого крик, – гук єдиний.*” („Співець”)) [5, 142-143].

Недокінченість, уривчастість мови від імовірного хвилювання, зворушення, сильних емоційних переживань передано через три крапки („*Татусь, цілуючи свою дитинку, Невільничого хліба дав скоринку...*” („В’язень”), „*Зважливо простягаю руку, сміло... І прокидаюсь. Так! То сон був ... мрія!*” („Сон”). Ця незавершеність змушує нас задуматись над можливою семантикою імпліцитного тексту, інакше кажучи, ми пропонуємо потенційні варіанти декодування авторської семантики. Знак оклику допомагає у відображенні внутрішнього світу Лесі Українки, зокрема, радості („*На весіллі бринять чарочки, – Хай здорові живуть молодята!*” („Розбита чарка”)), розпачу („*Розтанемось на довго ми з тобою!*” („До мого фортеп’яно”)), прохання („*Не всихайте пишині квіти! Цвітіть хоч до літа!*” („Пісня”)), для підсилення ознаки („*Холодний погляд! Ох, як серце в’яне!*” („В’язень”)), узвичаєно після звертань .

Знак питання стоїть у кінці питальних речень.

Ця система, яка представлена сучасними виданнями, не завжди адекватна рукописному тексту і прижиттєвим виданням збірки, і навіть виданням різних років. Упорядники збірки „На крилах пісень” частково змінювали авторську пунктуацію. Розглянемо чи зміна пунктуаційного знаку призводить до зміни лише пунктуаційної системи поетичної збірки, чи це впливає і на семантичну структуру.

Зокрема, замість знаку оклику стоїть знак оклику і дві крапки, крапка, двокрапка, кома:

<i>Рукопис</i>	<i>Периодрук (36-37)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (56-57)</i>
Хай серце плаче, б’ється, рветься з туги, Хай не дає спокою, хай палає!_	Хай серце плаче, б’ється, рветься з туги, Хай не дає спокою, хай палає!_	Хай серце плаче, б’ється, рветься з туги, Хай не дає спокою, хай палає_.

(„*Всі наші сльози тугою палкою...*”)

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (46-47)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (84-85)</i>
Горе тому в чие серце ті сльози огнистії кануть <u>!</u> Лихо та горе, <u>всесвітню</u> нікчемність побачить він разом	Горе тому в чие серце ті сльози огнистії кануть <u>!</u> Лихо та горе, <u>всесвітню</u> нікчемність побачить він разом	Горе тому в чие серце ті сльози огнистії кануть <u>:</u> Лихо та горе, <u>всесвітню</u> нікчемність побачить він разом

(„Завітання”)

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (49)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (88)</i>
Не всихайте пишні квіти <u>!</u> Цвітїть хоч до літа!	Не всихайте пишні квіти <u>!</u> Цвітїть хоч до літа!	Не всихайте пишні квіти <u>.</u> Цвітїть хоч до літа!

(„Пісня”)

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (23-24)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (60-61)</i>
Холодний погляд <u>!</u> Ох, як серце в’яне!	Холодний погляд <u>!</u> Ох, як серце в’яне!	Холодний погляд <u>!..</u> Ох, як серце в’яне!

(„В’язень”)

Використовуючи замість знаку оклику інші пунктуаційні знаки, упорядники повністю змінили смислове навантаження тексту, синтаксичну побудову, інтонаційне наповнення.

На місці знаку оклику і трьох крапок залишився лише знак оклику, тобто думку обірвано:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (50-51)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (89-90)</i>
Пора у путь, Хвилини йдуть <u>!..</u>	Пора у путь, Хвилини йдуть <u>!..</u>	Пора у путь, Хвилини йдуть <u>!</u>

(„У путь”)

У поезіях „Розбита чарка”, „В магазині квіток” знак запитання замінено на знак запитання і дві крапки

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (27)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (61)</i>
Чи не скаже хто часом того, – Що розбитеє серце віщує <u>?</u>	Чи не скаже хто часом того, – Що розбитеє серце віщує <u>?..</u>	Чи не скаже хто часом того, – Що розбитеє серце віщує <u>?</u>

(„Розбита чарка”)

У поезії „Сон” на місці трьох крапок стоїть тире

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (39-40)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (63-65)</i>
Зважливо простягаю руку, сміло... І прокидаюсь.	Зважливо простягаю руку, сміло... І прокидаюсь.	Зважливо простягаю руку, сміло- І прокидаюсь...

По-різному графічно відображено у збірці використання крапки. Зокрема, крапку замінено знаком оклику у віршах „До мого фортеп’яно” [4, 23-24], „Сон” [3, 38-40; 4, 63-65], „Пісня” [3, 49; 4, 88]:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (29-30)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (23-24)</i>
Як сяду при тобі я в час вечірній, Багато спогадів тоді встає. _	Як сяду при тобі я в час вечірній, Багато спогадів тоді встає. _	Як сяду при тобі я в час вечірній, Багато спогадів тоді встає! _ („До мого фортеп’яно”)

Синтаксично незалежні, завершені конструкції об’єднано у безсполучникові речення, змінюючи їх семантичне наповнення:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (41-42)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (70-71)</i>
Сон літньої ночі колись мені снівся _ Коротка та літня нічка була	Сон літньої ночі колись мені снівся _ Коротка та літня нічка була	Сон літньої ночі колись мені снівся _ Коротка та літня нічка була („Сон літньої ночі”)

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (46-47)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (84-85)</i>
Зоря на небі рожева уже починала займатись _ Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...	Зоря на небі рожева уже починала займатись _ Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...	Зоря на небі рожева уже починала займатись _ Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона... („Завітання”)

У поезії „Співець” на місці крапки з’явилась крапка з комою

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (25-26)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (62-63)</i>
Вічно красує там рожа чудесна, Там теплий вітрець _ Глухо і сумно кругом на просторі, Мій гаю сумний!	Вічно красує там рожа чудесна, Там теплий вітрець _ Глухо і сумно кругом на просторі, Мій гаю сумний!	Вічно красує там рожа чудесна, Там теплий вітрець _; Глухо і сумно кругом на просторі, Мій гаю сумний!

„Сон” [4, 63-65], „Ой високо сонце в яснім небі стало...” [4, 17-19] – три крапки.

Зі складних синтаксичних конструкцій виокремлено окремі речення у поезіях „Співець” [3, 25-26; 2, 62-63], „В магазині квіток” [3, 32-33; 2, 70-71], „Остання пісня Марії Стюарт” [3, 51], тобто крапку з комою замінено крапкою:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О.</i>
Любо лилися в пташиному хорі Пісні голосні <u>;</u> Грала промінням, ясним самоцвітом Порання роса, І усміхалась весняним привітом Натури краса.	Любо лилися в пташиному хорі Пісні голосні <u>._</u> Грала промінням, ясним самоцвітом Порання роса, І усміхалась весняним привітом Натури краса.	Любо лилися в пташиному хорі Пісні голосні <u>;</u> Грала промінням, ясним самоцвітом Порання роса, І усміхалась весняним привітом Натури краса. („Співець”)

Крапку замінено комою у віршах: „Розбита чарка” [3, 27; 4, 61], „Завітання” [3, 46-47; 2, 84-85], знаком оклику – „Ой високо сонце в яснім небі стало...” [4, 17-19].

У поезії „В магазині квіток” [2, 70-71] знищено причиново-наслідковий зв'язок через заміну двокрапки крапкою:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (32-33)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О.</i>
Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів <u>;</u> Всі квіти розкішні...	Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів <u>;</u> Всі квіти розкішні...	Дівчина кругом погляда, уважає, І погляд її посмутнів <u>._</u> Всі квіти розкішні...

У збірках „На крилах пісень” першовидання, за редакцією Г. Аврахова, Н. Вишневської іменні частини складеного присудка, приєднані за допомогою сполучників як, мов, відокремлені комами, хоча у рукописному варіанті Лесі Українки ці коми відсутні, тобто у авторки це не були порівняльні звороти. Такі заміни спостережено у поезіях: „Якщо прийде журба...” [3, 28; 4, 62], „До мого фортеп'яно” [4, 23-24], „В магазині квіток” [3, 32-33; 2, 70-71], „Сон” [3, 38-40; 4, 63-65], „Завітання” [3, 46-47; 2, 84-85], „На давній мотив” [3, 47-49; 2, 86-87]:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О.</i>
Як душно, як тісно, немов у теплиці!	Як душно, як тісно, немов у теплиці!	Як душно, як тісно, немов у теплиці!

Сей птах__ мов отрута яка!

Сей птах __ мов отрута яка!

Сей птах __ мов отрута яка!
(„В магазині квіток”)

Рукопис

Першодрук

За ред. Вишневської Н.О.

Ясні очі були, і погляд їх був
наче промінь...

Ясні очі були, і погляд їх був__
наче промінь...

Ясні очі були, і погляд їх був__
наче промінь...
(„Завітання”)

Рукопис

Першодрук

За ред. Аврахова Г.Г.

І блищали ясною росою,
Що горіла наче самоцвіти...

І блищали ясною росою,
Що горіла __ наче самоцвіти...

І блищали ясною росою,
Що горіла __ наче самоцвіти...
(„На давній мотив”)

Невмотивованим є не відокремлення авторкою порівняльних зворотів у вірші „Вже сонечко в море сіда...”:

Рукопис

Першодрук (61-62)

За ред. Аврахова Г.Г. (19-20)

Прозора глибока вода _
Немов оксамит зеленіє.

Прозора глибока вода __
Немов оксамит зеленіє.

Прозора глибока вода __
Немов оксамит зеленіє.

Рукопис

Першодрук

За ред. Аврахова Г.Г.

Дорога там довга й широка.
Біліє __ як мармур, як сніг...

Дорога там довга й широка.
Біліє __ як мармур, як сніг...

Дорога там довга й широка.
Біліє __ як мармур, як сніг...

Упускаючи авторські розділові знаки, редактори змінюють і форму, і семантику твору. Так, зокрема, у поезії „Сон” відсутня кома у строфі:

Рукопис

Першодрук (38-40)

За ред. Аврахова Г.Г. (63-65)

Що се?.. немовби пісня
забриніла __
Здалека, мов цілий хор ридає.

Що се?.. немовби пісня
забриніла __
Здалека, мов цілий хор ридає.

Що се?.. немовби пісня
забриніла __
Здалека, мов цілий хор ридає.

В уяві вимальовується два плани – чуємо тиху пісню, а здалеку здається, що це цілий хор лунає. Нехтуючи комою, не можливо зрозуміти семантичне навантаження речення, змінюється ритмомелодика.

У рукописному варіанті поезії „Надія” початкові строфи осмислюються авторкою як єдине неподільне ціле, у неї ще жевріє хоч якась надія:

Рукопис

Першодрук (34)

За ред. Аврахова Г.Г. (11)

Ні долі __ ні волі у мене нема __

Ні долі __ ні волі у мене нема __

Ні долі __ ні волі у мене нема __

Зосталася тільки надія одна... Зосталася тільки надія одна... Зосталася тільки надія одна...

У Г. Аврахова ця цілісність розірвана комами, які руйнують семантику твору, тут немає місця для якихось ще марних сподівань. Проте у останніх строфах авторка геть розчарована, адже вона тепер з упевненістю стверджує, що, справді, у неї немає нічого. Г. Аврахов не вирізняє зміни внутрішнього настрою авторки, у нього початкові і кінцеві строфи однотипні („Ні долі, ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна...”). У першодруці невпевненість і невизначеність залишилися і у кінці вірша:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (34)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (11)</i>
Ні долі __, ні волі у мене нема __, Зосталася тільки надія одна...	Ні долі __ ні волі у мене нема __, Зосталася тільки надія одна...	Ні долі __, ні волі у мене нема __, Зосталася тільки надія одна...

Не відокремлює комами Леся Українка неоднорідні означення, але у сучасних виданнях усі ці означення є однорідними. Наскільки правомірна чи навпаки неправомірна така заміна спробуємо побачити шляхом лінгвостилістичного аналізу.

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (35-37)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (55-56)</i>
Палають страшні _ незагоєні рани На лоні у тебе, Моя Україно!	Палають страшні _ незагоєні рани На лоні у тебе, Моя Україно!	Палають страшні _ незагоєні рани На лоні у тебе, Моя Україно!

(„Стороненько рідна! коханий мій краю!”)

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (47-49)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (86-87)</i>
І цвіли, тремтіли та горіли [рожі] Від жаги палкої _ таємної.	І цвіли, тремтіли та горіли [рожі] Від жаги палкої __ таємної.	І цвіли, тремтіли та горіли [рожі] Від жаги палкої __ таємної.

(„На давній мотив”)

Для підсилення після вигуків ой, ох авторка не ставить коми, у друкованому тексті коми є:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (35-37)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (55-56)</i>
Ой__ де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?	Ой__ де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?	Ой __, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?

(„Стороненько рідна! коханий мій краю!”)

У деяких поезіях коми замінено на двокрапку, крапку з комою („Сон” [3, 38-40; 4, 63-65], „Сон літньої ночі” [4, 70-71]), знак оклику („Ой високо сонце в яснім небі стало...” [4, 17-19]), трьома крапками („Всі наші сльози тугою палкою...” [3, 36-37; 4, 56-57]), крапкою („Сосна” [4, 69], „Сафо” [3, 29], „На давній мотив” [2, 86-87], „У путь” [3, 50-51]), тире („Всі наші сльози тугою палкою...” [4, 56-57]).

Власне авторським знаком, на нашу думку, є одночасне використання коми і тире у складних реченнях з причиново-наслідковим зв’язком:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (29-30)</i>	<i>За ред. Аврахова Г.Г. (23-24)</i>
Коли я <u>смуток свій на струни</u> клала, <u>—</u> З’являлась ціла згряя красних мрій	Коли я <u>смуток свій на струни</u> клала, <u>—</u> З’являлась ціла згряя красних мрій	Коли я <u>смуток свій на струни</u> клала, <u>—</u> З’являлась ціла згряя красних мрій („До мого фортеп’яно”)

Редактори упускають тире і залишають лише коми.

Змінює інтонаційне наповнення вірша „Співець” використання тире:

<i>Рукопис</i>	<i>Першодрук (25-26)</i>	<i>За ред. Вишневської Н.О. (62-63)</i>
Пугача <u>віщого крик</u> – гук єдиний. Діброва <u>німа</u> .	Пугача <u>віщого крик</u> – гук єдиний. Діброва – німа.	Пугача <u>віщого крик</u> – гук єдиний. Діброва <u>німа</u> .

А, отже, як свідчать спостереження, пунктуаційна система в поетичній збірці Лесі Українки значною мірою є елементом увиразнення семантичної структури поетичного тексту, тому втручання у цю систему має бути стилістично і семантично вмотивованим. Однак, видавці повинні передусім детально з’ясувати вмотивованість пунктуаційних знаків у первинному авторському тексті та прижиттєвих виданнях.

Список використаної літератури

1. Аврахов Г.Г. Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку (До дванадцятитомного видання творів, 1975-1979). – Луцьк: ПВД „Твердиня”, 2007. – 228 с.

2. Українка Леся. Зібрання творів: У 12т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1975.
3. Українка Леся. На крилах пісень: Поезії / [Передм. Д.В. Павличка; Підгот. Текстів, відтворення худож. оформл. Л.П. Гуцало; Післяслово, упоряд. витягів з листів та спогадів Л.П. Мірошниченко]. К.: Веселка, 1994. – 128с.
4. Українка Леся. Твори: В 2-х т. – Т. 1. – К., 1970. Підготовка текстів та коментарі Г. Аврахова.
5. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови – стереотип. – К.: Наук. думка, 2000. – С. 126-150.